

Костянтин Кондратюк

ВТРАТИ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна завдала величезних збитків населенню Східної Галичини, призвела до значних руйнувань та людських жертв. Територія регіону слугувала ареною найбільших і найкровопролитніших побоїщ на Східному фронті. Вже у серпні 1914 р. прифронтові села і містечка краю зазнали перших руйнувань. Генерал О. Брусилов у спогадах з цього приводу писав: "...повинен визнати, що особливо спочатку, при переході через кордони Східної Галичини кілька міст було спалено, а будівлі маєтків, що попадалися по дорозі, у більшій частині були спалені або розграбовані. Винуватцями цих безпорядків була головним чином наша кіннота, яка йшла попереду, ... а часто й тилові обозні частини"¹.

Початок війни припав на період жнив. Урожаю у зоні боїв ніхто не збирав. Водночас горіли поля, і це стало справжнім лихом для багатьох галицьких селян.

У ході боїв, що розгорталися, руйнування набирали все більших масштабів. Так, ще на початковому етапі війни, восени 1914 р., під час бойових дій вщент спалено чимало населених пунктів навколо Самбора. У Перемишлянському повіті станом на лютий 1915 р. знищено 811 обійсть. Внаслідок бомбардувань та підпалів майже повністю було зруйновано місто Гусятин, фактично знищено багато поселень у Гусятинському, Тлумацькому, Золочівському повітах². Самбірський староста у травні 1915 р. повідомляв: "Рідко по дорозі видно оброблені поля, особливо двірські, всюди згарища. Не видно худоби, ні коней, хіба де-не-де одиниці, жодного паркану немає коло будинку, ніде не видно домашньої птиці, а навіть пса і kota, всюди лише смуток і руїни, всюди вилазить убогість"³. Під кінець війни "всі села над Збручем фактично перестали існувати, так, що лиш купи згарищ і рештки коминів вказували на людські оселі. Мешканці тих сіл ютилися в ямах, землянках, пивницях, ровах стрілецьких"⁴. Подібна картина спостерігалася в районі Заложці – Зборів: всі села знищені до тла, щезли з лиця землі, поля цілими милями лежали облогом⁵.

Аналогічні приклади наслідків воєнних руйнувань мали місце і в багатьох інших повітах. Так, у Бережанах згоріло більше третини будинків⁶, а в

¹ А. Брусилов. *Мои воспоминания*. Москва, 1983. С. 119.

² І. Компанієць. *Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст.* Київ, 1960. С. 204.

³ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). Ф. 146. Оп. 8. Од. зб. 1896. Арк. 4.

⁴ Там само. Ф. 581. Оп. 1. Од. зб. 210. Арк. 29-29 зв.

⁵ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛЮ). Ф. 257. Оп. 1. Од. зб. 157. Арк. 24-25.

⁶ *Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область*. Київ, 1973. С. 102.

Печеніжині – 90 будівель, 250 зруйновано⁷. В Рава-Руській знищено 16 % будинків, у тому числі млини і тартаки⁸. Село Ясенів на Львівщині повністю знищено, а його мешканців евакуйовано в околиці Кракова та в Чехію⁹. У 1915 р. в селищі Красне згоріли частина будівель, а також поміщицька садиба, гуральня і млин¹⁰. На весну 1918 р. у краї налічувалося 530 тис. спалених будинків¹¹.

Про збитки, завдані війною економіці краю, свідчать такі дані. 1917 р. у Галичині вціліло лише третина лісопильних заводів, 170 млинів з 1500 тих, які діяли до війни¹². Колосальних збитків завдано гуральному виробництву. З 960 винокурних заводів, що функціонували до війни, сто було повністю знищено, а близько 300 зазнали значних руйнувань. З інших заводів, за винятком чотирьох-п'яти, вивезено все устаткування¹³.

Значної шкоди було завдано сільському господарству Східної Галичини. Якщо до війни в Борщівському, Гусятинському, Збаразькому, Заліщицькому, Скалатському, Терехівському, Тернопільському і Чортківському повітах налічувалося понад 90 тис. коней, то через півтора року їх залишилося трохи більше 42 тисячі. Кількість корів на початок 1916 р. скоротилася більше, ніж втричі¹⁴. Перетворення регіону на арену бойових дій, постійні ревізії та пересування армій зумовили зубожіння сільськогосподарських виробників, позбавили тисячі родин джерел існування, що врешті-решт призвело до голоду. У зверненні міської управи Дрогобича від 4 листопада 1914 р. до генерал-губернатора Галичини вказувалося: «місто Дрогобич, внаслідок воєнних пригод, залишилось знищеним, пограбованим і у значній мірі спаленим. Жителі в кількості близько 27 тис. помирають від голоду»¹⁵. В 1916 р. в жахливому становищі, на межі голодної смерті перебувала єврейська біднота Коломийського повіту, Нового Яричева, Щирця та інших містечок Львівського повіту¹⁶. Відбулося значне скорочення посівних площ. Так, на Тернопільщині в 1915 р. засіяної землі виявилось на 130 тис. моргів менше, ніж до війни¹⁷. Причиною подібних змін стало зменшення працездатного населення як внаслідок мобілізацій до війська, так і примусового залучення до земляних робіт у зоні бойових дій. Загалом за наслідками війни Східна Галичина зазнала шкоди на суму 6 млрд. корон¹⁸.

Економічна скрута, що важким тягарем лягла на плечі населення, виявилася не єдиною бідною, яку принесла війна. Як австро-угорська, так і російська військова

⁷ *Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область*. Київ, 1971. С. 325.

⁸ *Історія міст і сіл УРСР. Львівська область*. Київ, 1968. С. 522.

⁹ Там само. С. 157.

¹⁰ Там само. С. 185.

¹¹ С. Макарчук. *Українська республіка галичан*. Львів, 1997. С. 137-138.

¹² М. Герасименко, М. Кравець, Г. Ковальчак. До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р. // *Український історичний журнал*. 1958. № 3. С. 211.

¹³ І. Компанієць. *Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст.* Київ, 1960. С. 211.

¹⁴ *Історія Української РСР: У 8-ми т.* Київ, 1978. Т. 4. С. 303.

¹⁵ І. Компанієць. *Становище ...* С. 230.

¹⁶ Там само. С. 232.

¹⁷ Там само. С. 216-217.

¹⁸ С. Макарчук. *Українська республіка галичан*. С. 138.

та цивільна влада розгорнули кампанію переслідувань цивільного населення Східної Галичини. Тисячі невинних людей відправлялися до концентраційних таборів углиб Австрії або депортувалися у Росію.

Безпосереднім поштовхом до переслідувань українців стала чутка, що, мовляв, причиною австрійських невдач є зрада проросійської частини населення Галичини. І не розбираючись у тому, хто москвофіл, а хто ні, влада арештовувала тисячі невинних людей. Вже на початку війни, до 20 серпня 1914 р., у Львові було заарештовано 1200 осіб, у Бродах – 60, у Золочеві – 150¹⁹. Арешти проводились і по селах. Так, у 1914 р. жителів села Пониква, що на Львівщині, Максима Гаврилюка, Степана Сохору, Кирила Горпинюка та Прокопа Андрусина австрійські жандарми відправили до концтабору в Талергофі²⁰. У селі Пороги Богородчанського повіту австрійці заарештували кілька десятків осіб²¹.

Заарештованих вивозили до спеціальних таборів у глибині Австрії, де їх без слідства й суду роками тримали в жахливих умовах. Особливо відзначився своїм жорстоким режимом табір Талергоф у Штирії, де лише від тифу загинуло понад тисячу чоловік. Під приводом нібито шпигунства військові вішали людей за найменшою підозрою або через донос²². Як писав М. Лозинський, тільки суддя Згурський “видав понад 100 присудів смерті на українців і сам був присутній при їх виконанні”²³. Про страти “шпигунів” повідомляли у 1914 р. газети²⁴.

Восени 1914 р. російські війська зайняли всю територію Східної Галичини. Тепер під репресії потрапили українофіли. Новопризначений генерал-губернатор Галичини і Буковини граф Георгій Бобринський негайно взявся впроваджувати повсюдно російську мову, встановлювати нову адміністрацію. Було закрито “Просвіту” і практично всі українські установи, бібліотеки, школи. Почалися арешти місцевої інтелігенції. Про переслідування українського громадського і релігійного життя промовисто свідчить офіційний звіт жандармського полковника Резенцева, згідно з яким упродовж кількох місяців у Галичині проведено 1200 арештів і понад 1000 обшуків, 578 осіб (серед них 34 греко-католицькі священники) вислано у глиб Росії. Оскільки арешти й виселення здійснювали також повітові уряди (часто без санкції вищої влади), сьогодні важко точно встановити кількість українців, постраждалих від царських властей. Можна тільки припустити, що число жертв репресій було досить велике, коли зважити, що лише через київські тюрми по дорозі на Схід пройшло понад 12 тис. осіб²⁵. 19 вересня 1914 р. арештували і вивезли до монастирської тюрми у Суздаль митрополита Андрея Шептицького, де він пробув до революційних подій 1917 р. Вивезено також ректора львівської греко-католицької семінарії Йосипа Боцяна, чимало духовенства

¹⁹ *Талергофський альманах*. Львов, 1925. Вып. 11. С. 14-18.

²⁰ *Історія міст і сіл УРСР. Львівська область*. С. 148.

²¹ *Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область*. С. 24.

²² Д. Дорошенко. *Історія України 1917–1923 рр.* Нью-Йорк, 1954. Т. 1. С. 25; К. Левицький. *Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918*. Львів, 1929. Т. 2. С. 398-401.

²³ М. Лозинський. *Галичина в рр. 1918–1920*. Відень, 1922. С. 17.

²⁴ *Діло*. 1914. 21, 24, 27 серпня; *Gazeta Lwowska*. 1914. 26, 29 sierpnia.

²⁵ Т. Гунчак. *Україна: перша половина XX століття*. Київ, 1993. С. 68.

із Жовкви, Крехова, Христинополя, Бучача та інших монастирських центрів. Почався грабунок монастирів, банків, музеїв, книгарень, бібліотек. Було демонтовано обладнання багатьох видавництв, зокрема друкарні Наукового товариства імені Шевченка у Львові²⁶.

Що ж до єврейського населення Східної Галичини, то воно теж зазнало репресій з боку російської влади. У зоні бойових дій військово командування розклеювало оголошення: “У кожному населеному пункті будуть взяті євреї-заручники, які своїм життям відповідатимуть за ворожі акти, здійснені їхніми одноплемінниками”. Заручниками ставали рабини та інші поважні громадяни. Станом на літо 1915 р. 400 євреїв-заручників сиділи у в’язницях Полтави, Катеринослава та Могильова²⁷.

Кожного разу війська провокували хвилі біженців, здійснювали масові репресії над цивільним населенням. З прифронтових повітів насильно відселяли людей. Їх будинки і господарства руйнували, грабували або й спалювали. Так, зокрема, вчинили з населенням села Підгірці (17 дворів) австрійці²⁸. Перед відступом австро-угорських військ у серпні 1914 р. лише у Львові з’явилося десятки тисяч біженців зі східних повітів Галичини. Більшість з них не зуміла евакуюватися в глиб Австрії й залишалася у місті, далеко від своїх домівок, упродовж всього часу російської окупації. З 1914 до 1916 р. населення окремих містечок скоротилося більше ніж удвічі. В Косові, наприклад, до війни числилось 8 тис. мешканців, а в 1916 р. – 3 тис.²⁹ Якщо у 1910 р. в Буську проживало 7751 осіб, то в 1916 р. лише 6440³⁰. Загалом у 1915 р. в Австрії перебувало 1,1 млн. біженців з Галичини і Буковини³¹.

Великою була хвиля біженців углиб Наддніпрянщини і Росії перед відступом з Галичини російських військ весною – літом 1915 р. Чимало людей покидали рідні місця добровільно, налякані чутками про те, що австро-угорські війська будуть мститися³². Тільки з одного Турківського повіту на Схід подалися 5543 жителі. Були села, як, наприклад, Новий Яжів і Цетуля Яворівського повіту, що тікали від наступаючих австрійців цілими громадами³³. На початку 1915 р. з Жовківського повіту на Схід вибралося понад 10 тис. осіб³⁴.

Проблема біженства набула крайнього загострення на початку червня 1915 р., коли вище російське командування віддало військовим злочинний наказ, згідно з яким залишена територія “повинна бути перетворена у пустелю, тобто звільнена як від населення, так і від всього, що могло становити для ворога певну цінність”. З практичного боку це означало масове виселення людей, особливо чоловіків від

²⁶ *Історія України*. Вид. 3-є. Львів, 2002. С. 230.

²⁷ І. Погребинська, М. Гон. *Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці*. Київ, 1997. С. 27-28.

²⁸ *Історія міст і сіл УРСР. Львівська область*. С. 139.

²⁹ С. Макарчук. *Українська республіка галичан*. С. 134.

³⁰ ДАЛО. Ф. 335. Оп. 1. Од. зб. 39. Арк. 91.

³¹ *Історія України*. Вид. 3-є. Львів, 2002. С. 230.

³² ЦДДАУЛ. Ф. 146. Оп. 8. Од. зб. 5127. Арк. 10-26; Оп. 8. Од. зб. 1898. Арк. 14.

³³ С. Макарчук. *Український етнос (виникнення та історичний розвиток)*. Київ, 1992. С. 84.

³⁴ *Історія міст і сіл УРСР. Львівська область*. С. 502.

17 до 45 років, а також вивезення або знищення продовольчих запасів включно з посівами зернових культур³⁵.

Якщо попервах біженство було переважно наслідком паніки або стихійним, то тепер за розпорядженням військової влади розпочалося примусове виселення. Таке біженство мало ознаки примусової депортації, наслідки якої стали страшною драмою для десятків тисяч галичан.

Потік вигнанців із Східної Галичини, який налічував близько 100 тис. осіб, ринув із середини липня 1915 р.³⁶ Біженці та вигнанці з Галичини, Буковини, Холмщини переміщалися на Схід гужовим транспортом, часто з худобою і домашнім майном. Це нагадувало картину “великого переселення народів”. Часто по дорозі біженці за півдарма розпродували потроху коней та майно, сідали в поїзди на залізничних станціях і роз’їжджалися в різних напрямках, віддаючи себе на волю випадку і долі. За таких обставин нерідко розлучалися члени родин, губилися діти, багато вигнанців гинуло від хвороб. Чимало біженців залишалося неподалік лінії фронту з надією, що за сприятливих для них умов подальшого розвитку воєнних дій можна буде знову повернутися до рідних місць³⁷. Решта вирушили у більш віддалені райони України і Росії.

Наприкінці серпня 1915 р. Київ, який до того був головним центром концентрації біженців, було проголошено транзитним пунктом на їхньому шляху у внутрішні губернії Росії. Від того часу Ростов-на-Дону став найбільшим осередком громадського життя біженців-галичан переважно русофільської орієнтації, надавши прихисток понад шести тисячам представників галицької інтелігенції та учнівської молоді (не рахуючи селян), а також місцем перебування політичної репрезентанти галицького москвофільства – “Русского народного совета Прикарпатской Руси”³⁸. На середину вересня 1915 р. кількість біженців-галичан у межах Російської імперії сягнула близько 300 тис. осіб³⁹.

Потік біженців не зупинявся аж до стабілізації фронту восени 1915 р., зокрема, у Наддніпрянській губернії він став зменшуватися і завершився у грудні того року.

Таким чином, біженство стало одним з найдраматичніших явищ у житті українського та інших народів під час Першої світової війни. Як породження не тільки безпосереднього зіткнення ворогуючих армій, але й політики реакційних кіл правлячої верхівки Російської імперії, воно набуло великих розмірів і супроводжувалося стражданнями та скаліченням долі безлічі людей.

Влітку 1916 р. російські війська знову просунулися з боями вперед, зайнявши частину Східної Галичини: 28 липня – Броди, 14 серпня – Станіслав. Цього разу

³⁵ *Россия и Первая мировая война. Материалы международного научного colloquiuma*. Санкт-Петербург, 1999. С. 131-132.

³⁶ О. Реєнт. Світова війна і заострення суспільної кризи в Україні // *Перша світова війна і слов'янські народи. Матеріали міжнародної наукової конференції 14–15 травня 1998 р.* Київ, 1998. С. 9.

³⁷ Б. Бернацький. *Волинь у роки Першої світової війни*. Автореф. дис. канд. іст. наук. Львів, 1999. С. 12.

³⁸ А. Бахтурина. *Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны*. Москва, 2000. С. 197.

³⁹ *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2002. Вип. 4. С. 40.

тактика російської адміністрації на зайнятих територіях була дещо іншою порівняно з першим захопленням Галичини восени 1914 р. На її відмінності впливав синдром тяжких поразок 1915 р. і критика російської та галицької громадськості через варварські вчинки тодішньої адміністрації генерал-губернатора Г. Бобринського проти української культури. З цієї та інших причин нова російська адміністрація намагалася створити про людське око видимість “лібералізму” у своїх діях та якимось загладити гріхи і злочини попереднього управління. Це створило трохи кращі умови для діяльності української інтелігенції.

Під керівництвом уповноваженого Комітету Всеросійського Союзу міст Південно-Західного фронту Дмитра Дорошенка велося обстеження становища населення на території Східної Галичини, на основі чого були зроблені висновки про необхідність негайної допомоги потерпілим. Як наслідок, на 1 серпня 1916 р. тут нараховувалося не менше 40 стаціонарних пунктів допомоги, створених працівниками Комітету, зокрема у Збаражі, Чистиліві, Плотичаї, Кутківцях, Микулинцях, Великій Березовиці, Буді Збараській та інших населених пунктах. Створювалася мережа притулків для дітей-сиріт. На 15 вересня 1916 р. працівники Комітету обслуговували 89 містечок і сіл Східної Галичини, в яких місцевим мешканцям видавалося щоденно понад 27 тисяч харчових пайків⁴⁰.

У роки війни серед населення Галичини поширювалися різні епідемічні захворювання, які супроводжувалися значною смертністю. Так, уже у вересні 1914 р. в селі Бортники Жидачівського повіту спалахнула епідемія холери, від якої померло 34 жителі⁴¹. У Зборові від пошесних хвороб (холери, тифу, віспи) померло близько 13 % жителів⁴².

Значними були втрати серед мирного населення у ході бойових дій та обстрілів населених пунктів. У Богородчанах за роки війни загинуло 50 мешканців⁴³, а в Гримайлові лише у 1914 р. було вбито і поранено понад 40 осіб⁴⁴.

Великими були втрати серед галичан, які воювали у складі Австро-Угорської армії. З села Дзвиняч, що на Станіславщині, до лав австро-угорського війська було мобілізовано 180 осіб, з яких 80 загинуло, а 65 повернулися додому каліками⁴⁵. Про втрати у боях свідчить хроніка легіону Українських січових стрільців. Під час війни легіон неодноразово брав участь у бойових діях, зазнаючи великих втрат. У зв'язку з цим він регулярно реорганізовувався і знову поповнювався. Вперше три сотні УСС було кинуте в бій проти російських військ, що наступали на Ужоцькому перевалі й західніше – до Сянок у вересні 1914 р. У жовтні стрільці взяли участь у відбитті прикарпатської смуги від Синевидного і Стрия на сході до Дрогобича і Борислава на заході. У цих боях стрілецькі сотні втратили чимало людей. Ще запеклішими виявилися оборонні бої у листопаді 1914 р. проти корпусів

⁴⁰ О. Сердюк. Біженство в Україні під час Першої світової війни // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2002. Вип. 4. С. 128-129.

⁴¹ ДАЛО. Ф. 913. Оп. 1. Од. зб. 20. Арк. 6.

⁴² *Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область.* С. 322.

⁴³ *Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область.* С. 33.

⁴⁴ *Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область.* С. 217.

⁴⁵ *Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область.* С. 91.

генерала Брусилова, які намагалися пробитися у Закарпаття. Легіон знову втратив багатьох бійців. У полон потрапив сотник Михайло Баран.

На початку квітня 1915 р. стрілецькі сотні куреня В. Дідушка зосе-реджувалися у районі гори Маківки. Російські війська 2 квітня артилерійським вогнем розпочали бої за Маківку, які 1 травня закінчилися штурмом. У ніч на 2 травня сюди прибув курінь Г. Коссака, що відбив втрачені позиції. У боях на Маківці загинуло 42 стрільці, 76 – поранено, 35 потрапили в полон⁴⁶. У травні–червні того ж року українські сотні брали участь у боях в районі Болехова і Лисович. Лише сотня четаря Івана Цяпки втратила 190 стрільців. У полон потрапив поранений сотник Осип Букшований. У червні в боях за Галич УСС втратили 10 вбитими і 30 пораненими⁴⁷.

У жовтні 1915 р. сотні стрільців вели бої над річкою Стрипою біля села Семиківець. Вони знову зазнали великих втрат, зокрема сотні Д. Вітовського, А. Мельника, З. Носковського. Після боїв на Стрипі полк УСС аж до травня 1916 р. перебував у тилу.

Новий наступ російських військ розпочався 4 червня 1916 р. Разом з усім фронтом від Стрипи відступив і стрілецький полк, закріпившись під Бережанами у районі гори Лисоня. Бої в цьому районі точилися від 12 серпня до кінця вересня. Гора неодноразово переходила з рук у руки. Бої під Лисонею були найкривавішими у всьому воєнному літопису УСС. У строю залишилося тільки 150 стрільців і 16 старшин, а полягло в бою і потрапило в полон 700 галичан⁴⁸.

Загалом у роки Першої світової війни в австро-угорській армії перебувало 250–300 тис. українців⁴⁹, що становило до 9 % її особового складу⁵⁰. За підрахунками, українська Галичина тільки полеглими за інтереси Австро-Угорщини втратила близько 80 тис. осіб, не рахуючи калік, вдів та сиріт⁵¹.

⁴⁶ М. Литвин, К. Науменко. *Історія галицького стрілецтва*. Львів, 1991. С. 26.

⁴⁷ *Історія українського війська*. Вид. 4-е. Львів, 1992. С. 322.

⁴⁸ М. Литвин, К. Науменко. *Історія галицького стрілецтва*. С. 40.

⁴⁹ *Новітня історія України (1900–2000)*. Київ, 2000. С. 135; С. Кульчицький. *Україна у Першій світовій війні*. Київ, 1999. С. 1–23.

⁵⁰ В. Волковинський. Бойові дії на Українських землях у роки першої світової війни // *Проблеми історії України XI – початку XX ст.* Київ, 2002. Вип. 4. С. 53.

⁵¹ С. Макарчук. *Український етнос ...* С. 136.